

GERAARD DE DUIVEL. POGING TOT BELICHTING VAN EEN DUISTER FIGUUR

door

K.G. VAN ACKER

In 1895 publiceerde F. Van Den Bemden een korte studie over het duivelsteen te Gent¹. Zijn bedoeling kan grotendeels geslaagd genoemd worden, hoewel recentere studiën toelaten enkele gegevens beter te preciseren.

Aldus is het bekend dat het Duivelsteen in 1449 door de stad aan Filip Sersanders verhuurd werd voor de duur van 18 jaren². Na het verloop van de voorziene 18 jaren werd het opnieuw verhuurd, op 11 augustus 1466, aan een Piemontees handelaar Pieter de Witte³. De Hieronymieten, die reeds sinds 1439 een eigen verblijf bezaten palend aan het Steen, verwierven in 1476 het Steen, deels als schenking en deels door aankoop⁴, en verbleven er tot 1569. Bisschop Jansenius bracht er toen het seminarie in onder. Dit duurde heel kort want in 1578 tot 1623 werd het gebouw gebruikt als verblijf van de krankzinnigen. In 1625 gaf de stad er een dubbele bestemming aan: een deel werd gebruikt als „tuchthuis” of verbeteringshuis, een ander deel als „kuldershuis” of wezenhuis. Circa 1753 werd het Steen opnieuw gebruikt om er de krankzinnigen in onder te brengen, welke bestemming ongewijzigd bleef tot 1816. Nadien werd nog slechts een gedeelte van het gebouw gebruikt, o.m. als pompierskazerne. In 1891 werd het Steen overgedragen aan de Staat die er het depot Oost-Vlaanderen van het Rijksarchief in onderbracht. Een gedeelte, nl. de toren, werd verkocht aan de Compagnie Zolikofer om af te breken en aldus de urbanisatieplannen van burgemeester Braun mogelijk te maken⁵.

Van Den Bemden kon niet anders dan beginnen met een notitie over de persoon wiens naam voor immer aan dit Steen zou verbonden blijven, Geraard van Gent, bijgenaamd de Duivel.

(1) F. Van Den Bemden, *Le Sher Gheeraert sdievels steen à Gand* (Ann. Cercle histor. et archéol. de Gand, 1895) — Afzonderlijk: 39 + 7 blz.

(2) De tekst van de huurovereenkomst in Ch. L. Diericx, *Mémoires sur la ville de Gand*, II, Gent 1815, blz. 316, noot 1.

(3) *Ibid.* blz. 317, noot 1: tekst van deze nieuwe huurovereenkomst, waarbij te noteren valt dat de naam van de huurder bij Van den Bemden gewijzigd werd in Pieter de Ville.

(4) Over de Hieronymieten en hun verblijf in en nabij het Duivelsteen: N. Geirnaert, *Gent, Domus sancti Hieronymi*, blz. 66 (in: *Monasticon Fratrum Vitae Communis*, Brussel 1977, I, Extra-uitgave 18 van Archief- en Bibliotheekwezen in België).

(5) Van den Bemden, op. cit., blz. 11 en volgende.

Deze was reeds voor 1245 gehuwd, schreef hij, met Elisabeth van Slooten, dochter van Leon van Slooten en van Margareta. Zij is bekend als de weldoenster die „dede den croch maken”, dit is de krypte van de Sint-Janskerk, terwijl haar echtgenoot na zijn terugkeer uit Jeruzalem het koor liet maken: „den choor met de vijf steeghers”. Hij overleed voor 1283 aangezien Elisabeth toen de vrouw was van Willem van Mortagne, ridder, heer van Rumes, die haar na 1290 overleefde. Beiden werden begraven in de Sint-Janskerk. Zij zouden een zoon gehad hebben die dezelfde naam droeg als zijn vader en in hetzelfde graf begraven zou geworden zijn ⁶.

Tot daar, summier, wat na Van Den Bemden over Geraard de Duivel bekend was. Er is nadien geen afzonderlijke studie over deze figuur meer verschenen, enkele zeer fantaisistische verhalen niet te na gesproken.

**

Laten wij deze gegevens onderzoeken, allereerst de bewering dat hij een zoon zou gehad hebben. Van Den Bemden steunde zich op wat Duchesne erover schreef in 1631 ⁷. Deze op zijn beurt verwees naar de dorsale notitie op een akte van 1323, in welke notitie uitgelegd werd dat „Gheeraert sduvels” over wiens erfenis in dit stuk gehandeld wordt moet begrepen worden als Geraard (de)s duvels(zoon). Toch staat in de akte waarvan Van Den Bemden een afschrift uitgaf te lezen: „hoir ende aeldinge eens edels mans mijns heeren Gherards sduvels” wat de letterlijke vertaling is van *Gerardi diaboli* ⁸. Het gaat dus duidelijk om de erfgenamen van Geraard de Duivel zelf, en hieruit is niet af te leiden dat het zou gaan om een zoon met dezelfde naam ⁹.

Van Den Bemden bracht als tweede argument voor het bestaan van een zoon naar voor dat verscheidene akten betreffende deze erfeniskwestie, daterend van 24 april 1316, 1 mei 1316, 20 februari 1323, 22 juli 1338, zo vele jaren na de dood van Geraard de Duivel, waarvan bekend was dat diens overlijden te plaats was tussen 1265 en 1283, handelen over erfgenamen die niet zijn rechtstreekse erfgenamen maar wel die van zijn zoon konden zijn.

Waarover gaat het? Op 18 december 1290 verkocht Willem van Mortagne aan de Sint-Pietersabdij het goed dat hij bezat te Zaffelare genaamd „Wildespele”: „que iou avoie achate bien et loiaument as parens et as perconniers de mon segneur Gerart le Diavle, qui fu, et de me dame Ysabel iadis sa femme” ¹⁰. Ysabel is niemand anders dan Elisabeth van

(6) Ibid., blz. 6.

(7) A. Duchesne, *Histoire généalogique des maisons de Guines, d'Ardres, de Gand et de Couchy*, Parijs 1631, blz. 327, en *Preuves*, blz. 567.

(8) Van den Bemden, op. cit., blz. 31, Annexe I.

(9) Toch is het naar deze akte van 1323 dat E. Warlop, *De Vlaamse adel voor 1300*, Handzame, 1968, 3 bdn, II, blz. 242 verwijst om het bestaan van een zoon aan te nemen. Hij steunde zich echter op de onvolledige en in franse vertaling door Duchesne gemaakte versie van deze akte.

(10) A. Van Lokeren, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand*, Gent 1869-1871, 2 bdn: I, blz. 447, nr. 956.

Sloten met wie Willem van Mortagne in 1278 gehuwd was. Inderdaad in een akte van december van dat jaar beloofde Jan van Mortagne, zijn broeder en burggraaf van Doornik, de graaf van Vlaanderen Gwijde van Dampierre te ontslaan van diens waarborg i.v.m. de overdracht van de inkomsten van Rumes aan zijn broeder Willem. Het heet dat deze borgstelling ook gold : „enviers Ysabel, se fame, dame de le Willde Espele”¹¹. Aangezien Elisabeth zijn eerste echtgenote was¹²; en reeds in een akte van september 1278, waarbij Jan van Mortagne aan zijn broeder een rente overmaakt die elk jaar door de abdij van Saint-Amands moet betaald worden, bepaald wordt : „Et s'il avenoit ke de lui défausist devant se femme,...” was Willem toen reeds met haar gehuwd¹³. Dit wordt bevestigd door een document van januari 1278 volgens welk zij reeds met Willem van Mortagne gehuwd was bij het begin van dit jaar¹⁴.

Uit de verkoopsakte van 1290 blijkt dat Elisabeth of Ysabel overleden was. Blijkbaar was zij toen al enige tijd overleden, want voor januari 1289 was Willem van Mortagne reeds gehuwd met zijn tweede vrouw, Pentecoste de Durbuy¹⁵. De verkoop van Wildespele, welke reeds gebeurde voor november 1289¹⁶, geschiedde met de verzekering dat de abdij gevrijwaard zou blijven : „de tout chou que aucuns i conquerroint par droit et par loi”.

Willem van Mortagne overleed kort voor 1311¹⁷. En wat gebeurde?

De verwanten van Geraard de Duivel bekommerden zich niet om de verzekering door Willem van Mortagne gegeven aan de Sint-Pietersabdij. Voor hen was deze zaak niet in orde. Aangezien Elisabeth van Sloten niet tot de adelstand behoorde konden zij geen vrede nemen met de verkoop in 1289/1290 door haar tweede echtgenoot verricht. Hoewel Willem van Mortagne had beweerd dat hij het goed had gekocht — van wie? — had er blijkbaar nooit een leenrechterlijke overdracht van Wildespele plaats gehad aan de leenheer van Geraard de Duivel, de burggraaf van Gent, die het vervolgens aan Willem van Mortagne in leen zou gegeven hebben. Ook bij de verkoop in 1290 aan de Sint-Pietersabdij was van een *relevium* geen spraak geweest. Het is dan ook begrijpelijk dat de eerste handeling, na het overlijden van Willem van Mortagne ca. 1311, gesteld werd door de burggraaf. Op 24 april 1316 verklaarde deze dat Willem van Naeldewic, ridder, de rechten die deze had op Wildespele als erfgenaam van Geraard de Duivel, afgestaan had aan zijn

(11) A. D'Herbomez, *Histoire des Chatelains de Tournai de la Maison de Mortagne* (Mém. Soc. histor. et littéraire de Tournai, 24-25, 1895), Preuves, blz. 227, nr. 169.

(12) Anon. art., Guillaume Ier de Mortagne (*Revue d'histoire et d'archéologie*, Brussel, III, 1862, blz. 27-53), blz. 36.

(13) D'Herbomez, op. cit., blz. 225, nr. 167.

(14) Rijksarchief Gent, Toevlucht van Maria, Bijloke, G 4.

(15) Anon. art. cit., blz. 38-39.

(16) A. Van Lokeren, op. cit., blz. 440 nr. 945 : graaf Gwijde verleent in november 1289 aan de Sint-Pietersabdij het jachtrecht op het goed Wildespele „qu'il [d.i. de abt] acquist et accata de nostre chier et foyable chevalier Willaume de Mortaigne, seigneur de Rumes”.

(17) Anon. art. cit., blz. 49.

neef Jan van Mendonk¹⁸, welke overdracht geschiedde op 1 mei 1316¹⁹. Op 20 februari 1323 deden dan alle in aanmerking komende erfgenamen van Geraard de Duivel hetzelfde²⁰, en op 29 maart 1323 tenslotte verkoopt Jan van Mendonk het goed Wildespele aan de Sint-Pietersabdij²¹. Dit wordt nog dezelfde dag bekrachtigd door de baljuw en de leenmannen van Zaffelare²². Wanneer uiteindelijk Jan van Mendonk op 22 juli 1338 verklaarde dat Wildespele, voortkomende van Geraard de Duivel en van Hugo burggraaf van Gent, voortaan in volle eigendom aan de abdij toebehoorde, en dat op zijn vraag de ridders Rogier Briseteste en Jan Ferrant, alsook Willem van Mendonk, schildknaap, van al hun rechten op dit goed afzagen²³ (vermoedelijk waren zij in 1323 nog minderjarig), dan lijkt het leenrechterlijk geschil over de verkoop van Wildespele hiermede afgedaan.

Hier rijst de vraag of dit alles toelaat te besluiten dat Geraard de Duivel een zoon gehad heeft die hem overleefde en over wiens erfenis zoveel te doen is geweest. In elk geval is het niet de akte van 20 februari 1323 die dit toelaat te zeggen; onder de genoemde erfgenamen komt geen zoon van Geraard de Duivel voor en is ook over hem geen spraak²⁴.

Indien ik het bestaan van een zoon van Geraard de Duivel, na onderzoek van de bronnen daterend van 1316 en nadien in vraag stel, betekent dit niet dat er geen zoon kan bestaan hebben. Maar dit zou men slechts kunnen afleiden uit twee akten van veel vroegere datum, alsook uit wat de latere overlevering daarover zegt.

In een document van 1248, waarover verder nog zal gehandeld worden, komt immers een passus voor waarin gezinspeeld wordt op zijn vrouw en opvolgers²⁵. En het jaar nadien, ter gelegenheid van een schenking aan het Gasthuis van O.L.V. der Duitsers te Jeruzalem, legde hij beloften af in verband met een latere vermeerdering van deze schenking: „door mij of door mijn kinderen”²⁶. Het kan in beide gevallen gaan om formules zonder meer, maar de mogelijkheid dat hij inderdaad een of meer kinderen had is niet uitgesloten. Volgens de overlevering zou een zoon, eveneens Geraard geheten, in hetzelfde graf als hij begraven zijn geworden²⁷.

(18) A. Van Lokeren, op. cit., II, blz. 24 nr. 1059.

(19) Ibid., II, nr. 1063.

(20) Van Den Bemden, op. cit., blz. 31, Annexe I. - Duchesne, op. cit., Preuves, blz. 567 gaf er een onvolledige en Franse vertaling van. - Van Lokeren, op. cit., II, nr. 1075: ontleding.

(21) Van Lokeren, op. cit., II, nr. 1076.

(22) Ibid., II, nr. 1077.

(23) Ibid., II, nr. 1160.

(24) De genoemde erfgenamen zijn zijn broeder en de kinderen van zijn overleden broeders.

(25) Duchesne, op. cit., Preuves blz. 510, 1248, 4 aug., schenking van de novaal-tienden op de Stardijk-polder in Boterzande aan de Sint-Baafsabdij „pro remedio animae meae, uxoris ac antecessorum meorum et deinceps successorum”.

(26) Rijksarchief Antwerpen, Pitseburg nr. 29: vidimus afgeleverd door het Sint-Romboutskapittel te Mechelen op 23 april 1390: „per me aut per meos liberos”. (Ik dank de Heer Ere-archivaris A. James voor een afschrift van deze akte).

(27) Van Den Bemden, op. cit., blz. 6.

Heeft die zoon, waarover we dus verder niets weten, zijn vader overleefd? Dit is niet onmogelijk. Aangezien Willem van Mortagne in 1290 verklaarde dat hij Wildespele gekocht had van Geraard de Duivel en van Ysabel, eertijds diens vrouw²⁸, waarbij helemaal niet gesproken werd van een eventuele zoon, kan hieruit wellicht afgeleid worden dat deze voor die datum reeds overleden was. Daar bovendien Elisabeth van Sloten in 1278 genoemd werd „Dame de le Willde Espele”, en opnieuw ca. 1280 „Domina Elisabeth de Wildenspele”²⁹, zou hieruit mogen besloten worden dat een eventuele zoon toen ofwel nog minderjarig was, ofwel reeds overleden was. Doch zelfs als hij toen minderjarig was dient men te aanvaarden dat hij kort nadien overleed aangezien in geen enkel stuk van latere datum, hiervoor besproken, over diens rechten werd gesproken wat dan toch wel natuurlijk zou geweest zijn. Hij overleed dus blijkbaar op minderjarige leeftijd.

Ondertussen hebben wij kunnen vaststellen dat Elisabeth van Sloten in januari 1278 reeds gehuwd was met Willem van Mortagne. Dit laat toe de overlijdensdatum van Geraard de Duivel iets nauwer te preciseren. Hij was in november 1266 met zekerheid nog in leven³⁰. Hij overleed op 25 augustus³¹. We vermoeden echter dat hij kort voor of in 1277 is overleden.

Dat Geraard de Duivel de niet edele burgervrouw Elisabeth van Sloten tot vrouw nam is genoegzaam bekend³². Zij overleed in of kort voor 1288 zoals wij hoger zagen³³, en dit op 23 april³⁴.

Van Den Bemden, en na hem anderen, namen aan dat Elisabeth begraven werd in de krypte van de Sint-Janskerk, waar ook haar echtgenoot zijn graf had. Wij zullen verder zien hoe men tot die opvatting gekomen is, maar reeds nu dient gewezen op het onwaarschijnlijke ervan.

Het is inderdaad aan te nemen dat zij niet in Gent maar in het Doornikse begraven werd, waar haar tweede echtgenoot als Heer van Rumes zijn woonst had. Dat haar overlijdensdatum genoteerd werd in het Obituarium van de Sint-Janskerk, betekent niet dat zij daar ook begraven werd :

(28) Zie hoger noot 10.

(29) Van Den Bemden, op. cit., note additionelle, blz. 41, Annexe I : „Dom. Elisabeth de Wildenspele C bon. XVI bon., bon. XVIII d., sum. VIII 1b XIII sol.” (liber inventarius van de Sint-Pietersabdij).

(30) Van Lokeren, op. cit., I, nr. 775 : Geraard van Gent en Elisabeth verklaren 2150 lb. ontvangen te hebben voortkomend van een verkoop van tienden.

(31) Nap. de Pauw, Obituarium sancti Johannis. Nécrologe de l'église St-Jean à Gand du XIIIe au XVIe siècle, Brussel, 1889. Fol. 90 v° : „F Genesisii martyris. ... Eodem die obiit dominus Gerardus de Gandavo, miles, qui dedit XXX solidos”.

(32) F. Blockmans, Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302, Antwerpen, 's-Gravenhage, 1938 (Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren van de Rijksuniversiteit te Gent, Afl. 85), blz. 345. - E. Warlop, op. cit., blz. 413.

(33) Zij was met zekerheid nog in leven in november 1283 datum waarop zij de stichting van twee kapelrijen in de Sint-Janskerk door haar ouders bevestigde. Duchesne, op. cit., Preuves, blz. 512.

(34) N. De Pauw, op. cit., blz. 83 : 23 - (A) Georgii martyris ... Domina Elisabeth, dicta Boenefeeme, filia Leonii de Slota...

zij had 5 ponden vastgezet voor het jaarlijks lezen van missen, wat dus blijkbaar ook nagekomen werd.

Dit stelt een probleem omdat de traditie en getuigenissen „de visu” willen dat er inderdaad een graf van de vrouw van Geraard de Duivel in de krypte bestaan heeft. Wie lag dan in dit graf? En indien dat iemand anders was dan Elisabeth, dan rijst de vraag: is Geraard de Duivel voor zijn huwelijk met deze laatste nog met een andere vrouw gehuwd geweest, en wie was dit?

Elisabeth van Sloten trad op als echtgenote van Geraard de Duivel in documenten daterend van 1254 tot 1266³⁵. Wij weten ook reeds dat zij haar eerste³⁶ echtgenoot overleefde en nadien met Willem van Mortagne huwde.

Het is opvallend dat zij voor 1254 nooit samen met Geraard de Duivel optrad of vermeld werd, bijvoorbeeld ter gelegenheid van de twee reeds vermelde schenkingen van 1248 en van 1249³⁷, terwijl dit na 1254 een vaste gewoonte was.

Wetend dat Elisabeth een weliswaar rijke maar toch gewone burgervrouw was, krijgt men bij het lezen van de schenkingsakte van 1254 de indruk dat Geraard de Duivel — die hier voor zover bekend voor het eerst samen met haar optrad — dit verschil in stand heeft willen verdoezelen. Al te nadrukkelijk zegde hij dat hij en zijn vrouw die novaaltienden in leen hielden van Hugo, burggraaf van Gent³⁸. Gans de akte is aldus in het meervoud opgesteld, net alsof zijn echtgenote eveneens van

(35) 19 aug. 1254: verkoop van tienden te Boechoute, Wevelswale, Polre en Coudekerke aan de zusters van de Bijloke. (J. Walters, *Geschiedenis der zusters der Bijloke te Gent*, Gent, 1930, blz. 336, nr. 148, ontleding).

Zelfde datum: afstand van de novaaltienden in dezelfde lokaliteiten ten gunste van dezelfde zusters. (Ibid., blz. 336, nr. 149: ontleding. - Uitgegeven door Duchesne, op. cit., Preuves, blz. 510).

Jan. 1255: Hugo, burggraaf van Gent, bekrachtigt het voorgaande. (J. Walters, op. cit., blz. 336, nr. 150, ontleding. - Uitgegeven door Duchesne, op. cit., Preuves blz. 511).

Geraard De Duivel en zijn vrouw Elisabeth bekrachtigen de verkoop door haar ouders van 10 gemeten ploeggrond te Vroondijk aan de Leprozerij te Gent in 1257 voor 8 à 30 april. (F. Blockmans, op. cit., blz. 404: 405, nr. 45).

Aug. 1259: dezelfde bezetten een rente op twee kapelrijen door haar ouders gesticht in de Sint-Janskerk en op een derde door henzelf in de O.-L.-V.-kerk bij de Sint-Pietersabdij. (Van Lokeren, op. cit., I, blz. 322, nr. 694, ontleding).

Febr.-dec. 1261: verscheidene akten betreffende de verkoop door Geraard de Duivel en Elisabeth van tienden te Kaprijke en omgeving, voor de som van 2582 ponden en 13 denieren aan de Sint-Pietersabdij te Gent, aan de O.-L.-V.-kerk te Doornik en aan de abdij Félines. (Van Lokeren, op. cit., I, nrs. 718, 726, 732).

Febr. 1264: Geraard de Duivel en Elisabeth erkennen ontvangen te hebben de som van 2150 ponden en 10 denieren in uitvoering van voorgaande verkoop. (Van Lokeren, op. cit., I, blz. 335 nr. 732, ontleding).

Nov. 1266: Dezelfden erkennen nogmaals de som van 2150 ponden en tien denieren ontvangen te hebben. (Van Lokeren, op. cit., I, blz. 352, nr. 775).

(36) Blockmans, op. cit., blz. 345.

(37) Zie hoger, noten 25 en 26.

(38) Hugo III burggraaf van Gent: 1234-1264. (Zie W. Blommaert, *Les Châteaux de Flandre. Etude d'histoire constitutionnelle*, Gent, 1915. - *Werken Fac. Wijsbeg. en Letteren Univ. Gent*, afl. 46).

adel was. De bekrachtigingsoorkonde van januari 1255 toont evenwel aan dat de burggraaf zich zeer goed van dit verschil in stand bewust was; want betreffend Elisabeth werd gezegd: „uxora sua domina Elizabet praesente et manum apponente per advocatum”³⁹. Het leen en de „werpitio” ervan worden beschreven als alleen Geraard de Duivel aangaande.

Veronderstellen wij even dat hij toen nog niet zolang gehuwd was met Elisabeth, wat hebben wij dan als gegevens die zouden toelaten een vorig huwelijk met een andere vrouw aan te nemen?

In maart 1225 gaf zijn vader, burggraaf Zeger van Gent, hem de no-vaaltienden in leen over Boechoute, de helft van de tienden van Sprendonk, en weidegronden te Triest⁴⁰. Dit kadert in de toen nog niet zo oude maar vooral in het Noorden van het Franse rijk bestaande gebruik waarbij het hoofd van het geslacht aan de broeders van de oudste zoon beperkte delen van het familiaal bezit in leen vergaf opdat zij zouden kunnen huwen⁴¹. In het geval van Geraard de Duivel ging het hierbij duidelijk om een „fief de bourse”, een geldleen⁴². Wij weten niet of hij toen in het huwelijk trad. Wel weten wij dat een latere getuige, nl. Arend van Wijnendale in 1560, in de krypte naast het graf van Geraard de Duivel ook een graf zag van diens echtgenote dat hij eveneens natekende en van volgende tekst voorzag: „Dit es de tombe van vrouwe Margriete van Simpol, huysvrouw van Mer Gheeraert de Vileyn. Deze lach aldus in de krocht op de suydsyde tusschen twee pilaren. Sy dede den krocht maken binnen der tyt dat huer man was te Jeruzalem”⁴³. Deze tekst komt ook woordelijk voor in het handschrift van Corn. Gailiard dat gedateerd wordt tussen 1520 à 1560. Hierin wordt gezegd dat gesteund wordt op de annotatie van de schilder De Stoevere⁴⁴. Op een andere plaats in dit handschrift komt nog een tekst voor die o.i. belangrijk is omdat hij twee data uit het leven van die vrouw vermeldt: „De crocht binnen sinte Janskercke dede maecken d’huysvrouw van Mer Geraert Vilain filius Baudewyns graeve van Godefroite ende heere vant lant van Rhoo, int jaer 1235, d’huysvrouw was ghenaeamt vrouw Marguerite van Simpol, leefde in het jaer 1252, syne ende haer ouders woonden in de huysinghen ende kercke dienende naderende de fratres, ende was alsdoen thuerlieden tyden ghenaeamt dijvelgeersteen van Gheraert die dese dede maecken de plaetse hebbende... Ende alzo van ouden tiden ghevonden gheweest”⁴⁵. Een 17e-eeuw handschrift dat ook beide bovenstaande

(39) Duchesne, op. cit., Preuves, blz. 511.

(40) Ibid., Preuves, blz. 480.

(41) G. Duby, *Le chevalier, la femme et le prêtre*. Parijs, 1981, blz. 292 en volg.

(42) Ibid., blz. 296.

(43) Kervyn de Volkaersbeke, *Les églises de Gand*. Gent, 1857-1858, 2 bdn, I, blz. 217.

(44) Univ. Bibl. Gent, Hs G 5860 : 18e-eeuwse kopie van het origineel van Gailiard, fol. 53 en volg. - Er wordt niet gezegd welke schilder van de generatie De Stoevere bedoeld wordt. Er waren De Stoevere's werkzaam in de 14e, 15e en 16e eeuw.

(45) Univ. Bibl. Gent, Hs G 5860, fol. 58. - Dezelfde tekst komt ook voor in een 17e-eeuws handschrift (Univ. Bibl. Gent, Hs G 12926, p. 69) mits dat in plaats van 1252 er 1232 staat.

teksten bevat heeft bovendien een derde versie waaruit blijkt dat het graf zich bevond „Onder tsoelderke van de sanghers... met een effigie figueren daerop, maer om de oudhede niet leselyck ende ook gedestruert”. Er wordt ook verhaald dat „Geraert dictus Vilain” nadat hij terug kwam uit Jeruzalem „maeckte den choor met de vijf trappen tot aprobatio van de wercken van syn huysvrouwe”⁴⁶.

Er bestond in de 16e eeuw dus nog een oude traditie volgens welke een Margareta van Saint-Pol omstreeks 1235 de krypte van de Sint-Janskerk, waarop later de gotische kerk zou gebouwd worden, liet „maken”. Zoals F. De Smidt opmerkte kan dit slechts betrekking hebben op herstellingswerken⁴⁷. De term „maken” heeft inderdaad die betekenis in het middelnederlands gehad, en wordt zelfs actueel nog in die zin gebruikt⁴⁸. Deze Margareta zou in 1252 nog geleefd hebben.

Men kan niet de traditie over die Margareta van Saint-Pol, en alleszins niet de akwrellen van Arend van Wijnendale welke hij „de visu” van haar graf maakte, zo maar als loutere verzinsels afdoen. Er zijn immers verscheidene argumenten ten gunste van deze voorstelling van zaken :

1° - In 1225 krijgt Geraard de Duivel een leen van zijn vader dat hem in staat stelt te huwen.

2° - Van Elisabeth van Sloten, bekend als de echtgenote die hem overleefde, is niets bekend voor 1254.

3° - De gegevens over een potentiële eerste echtgenote Margareta van Saint-Pol vallen binnen de tijd begrensd door de data 1225 en 1254.

4° - Dat omstreeks 1235 herstellingswerken aan de krypte werden uitgevoerd is zeer aannemelijk blijkens wat actueel bekend is in verband met verzakkingen die dringend ingrijpen vereisten⁴⁹.

5° - De bewering „Marguerite van Simpol leefde in het jaar 1252” mag vermoedelijk aldus begrepen worden dat zij in dit jaar nog in leven was, m.a.w. dat zij toen of kort er na overleed. Het is bekend dat toen zeer vlug een nieuw huwelijk werd aangegaan zodat een tweede huwelijk van Geraard de Duivel, ditmaal met Elisabeth van Sloten, die voor het eerst in de documenten naast haar echtgenoot optrad in 1254, zeer goed kan aanvaard worden.

6° - Er is geen reden om het bestaan van een graf van de echtgenote van Geraard de Duivel in de krypte van Sint-Jans in twijfel te trekken. Aangezien echter mag aangenomen worden dat Elisabeth van Sloten haar tweede echtgenoot volgde, en dus in het Doornikse zal begraven zijn, is er ook geen reden om de enige gegevens die we hebben over een Margareta van Saint-Pol, zelfs indien deze gegevens van latere datum zijn en op overlevering steunen, af te wijzen.

(46) Univ. Bibl. Gent, Hs G 12926, p. 43 en p. 69.

(47) F. De Smedt, Krypte en koor van de voormalige Sint-Janskerk te Gent. Gent, 1959, p. 12. - Wij zeggen nu nog „het is gemaakt” in de zin van hersteld. - Ook Lindanus, op. cit., blz. 194 schreef in die zin : „conditusque est in crypta D. Bavonis Gandavi, quam paullo ante ingente sumptu restauraverat”.

(48) Verwijs-Verdam, Middelnederlands woordenboek, IV, kol. 1045, 7°.

(49) F. De Smidt, op. cit., blz. 75-76. - Zie ook E. Dhaenens, Sint-Baafskathedraal, inventaris. Gent, 1965, blz. 30-31.

Bijna zijn vroegere auteurs erin geslaagd de herinnering aan een eerste huwelijk uit te wissen. Zo Lindanus die in 1612 Elisabeth van Sloten omtoverde in Elisabeth van Saint-Pol⁵⁰. Duchesne nam deze identificatie over in zijn werk over het huis der Chatillons, verschenen in 1612, waarin hij haar opnam als de dochter van Hugo graaf van Chatillon⁵¹. In zijn later werk echter over de geslachten Guines, Ardres, Gent en Couchy, van 1631, kwam hij hierop terug zeggend dat de Vlaamse schrijvers de naam Slot(en) hadden vertaald in chateau en aldus bij Chatillon waren terecht gekomen⁵². Die uitleg van een Franse auteur was misschien wel spitsvondig maar toont dat hij geen weet had van een Margareta van Saint-Pol die in de krypte begraven zou zijn. Lindanus wist daar vermoedelijk wel iets over, wat bij hem aanleiding was tot het versmelten van twee figuren in een enkele nl. Elisabeth van Saint-Pol.

Er is geen reden om de traditionele toeschrijving van het Gents graf aan Margareta van Saint-Pol te verwerpen zolang in de contemporaine bronnen geen bewijs er tegen gevonden wordt. Anderzijds verzwakt het ontbreken van gelijktijdige gegevens eveneens de zekerheid over haar bestaan.

De figuur van Geraard de Duivel is steeds sterk in de verbeelding van de latere generaties blijven leven. Toch is het zo dat hij niet duidelijk naar voor komt uit de relatief schaarse gegevens welke over hem tot ons kwamen.

Minder belangrijk zijn hierbij de akten waarin hij of als getuige of als voogd van de minderjarige Jan van Praat, of als begiftiger van kerkelijke instellingen optrad⁵³. Uit een viertal akten van staatkundig belang blijkt echter dat hij een gezien figuur was.

In de eerste belofde hij, samen met zijn broeder en met Burggraaf Hugo II van Gent trouw aan de graaf Ferrand van Portugal⁵⁴. Het dient echter gezegd dat hij hier als familielid-leenman van de burggraaf toe gehouden was. Deze akte dateert van juni 1229.

(50) Lindanus, *De Teneraemunda libri tres*. Antwerpen, 1612, p. 194.

(51) A. Duchesne, *Histoire de la maison de Chastillon sur Marne*. Parijs 1612, p. 202-203.

(52) Idem, *Histoire... Guines...*, p. 327.

(53) 1227: getuige bij schenking door zijn vader, burggraaf Zeger, aan de kerk van Affligem (Duchesne, op. cit., *Preuves*, blz. 481).

1241: getuige bij verkoop aan de abdij Ter Duinen van goederen door Hugo van Steenland (*ibid.*, blz. 509).

1242: Tutor van Jan van Praat bij schenking aan de O.-L.-V.-kerk te Doornik (*ibid.*, blz. 510).

1248: als begiftiger (zie hoger noot 25).

1249: als begiftiger (zie hoger noot 26).

Zie voor latere akten: hoger noot 34, waaraan nog toe te voegen: bekrachtigt het testament van zijn schoonvader Leon van Sloten in sept. 1256 (Duchesne, op. cit., *Preuves*, blz. 510).

(54) Zie hierover E. Warlop, op. cit., I, blz. 335. - Uitgave in Duchesne, op. cit., *Preuves*, blz. 493-495; L. Warnkönig, op. cit., III, Urk., blz. 210-211.

In 1237 is hij een der „securitates” die borg staan voor naleving van het verdrag van Compiègne waardoor graaf Thomas van Savoye de tegen hem optredende Jan III heer van Cysoing tot onderwerping bracht ⁵⁵.

Nog tweemaal wordt hij in de bronnen vermeld als een der edelen die voor de Franse koning staan voor naleving van diens uitspraken: in 1244 bij een nieuw verdrag van graaf Thomas ⁵⁶, en in 1245 bij het Verdrag van Parijs betreffende de opvolging van Gravin Margareta van Constantinopel door haar kinderen d’Avesnes en Dampierre ⁵⁷.

Verder is niets bekend over zijn eventuele deelname aan het politiek leven van zijn tijd.

Volgens de traditie zou hij omstreeks 1235 een reis ondernomen hebben naar Jeruzalem. Aangezien geen documenten bekend zijn waaruit zou blijken dat hij tussen juni 1229 en 1237 in Vlaanderen verbleef is dit niet uitgesloten. Het is bekend dat Paus Gregorius IX in november 1234 de koning van Frankrijk aanschreef om een kruistocht te organiseren en dat deze oproep een zulkdanig succes kende dat de paus in september 1235 de Franse prelaten beval de kruisvaarders te verwittigen niet voortijdig te vertrekken ⁵⁸. Behoorde Geraard de Duivel misschien tot diegenen die reeds vertrokken waren?

De bijstelling bij zijn naam „duivel”, welke hij reeds droeg in 1229 ⁵⁹ wijst op ondernemingsgeest en voortvarendheid. Zou dit de uitleg zijn voor een te vroeg vertrek naar Jeruzalem?

Wat zijn huwelijk met Elisabeth van Sloten betreft, dit kadert in wat bekend is over het voorkomen van huwelijken van edelen met niet-edelen in de 13e eeuw. Als vele edelen ⁶⁰ schrikte hij er niet voor terug, of dwong de noodzaak hem er toe een huwelijk aan te gaan met een niet-edele maar rijke burgersdochter. Dat de familie Van Sloten een rijke familie was is eveneens bekend ⁶¹. De vader van Elisabeth, Leon van Sloten was een vooraanstaand Gents patriciër, betrokken in de wolhandel met Engeland ⁶².

De laatste handeling die van hem bekend is was de verkoop in 1261 van de tienden in Kaprijke, Lembeke, Eekloo, Sint-Kruis, Piete en omstreken voor de som van 2850 pond en 13 denieren ⁶³. Wat kan de reden geweest zijn waarom hij tot die verkoop besloot?

(55) E. Warlop, op. cit., loc. cit. - uitgave: Duchesne, op. cit., Preuves, blz. 281; L. Warnkönig, op. cit., II, blz. 332-339.

(56) Duchesne, op. cit., Preuves, blz. 519.

(57) Duchesne, op. cit., Preuves, blz. 519-520; Warnkönig, op. cit., III 1 Urk., nr. 47, blz. 55-56.

(58) K.M. Setton, A history of the crusades, Londen, 1962, 2 bdn, II, blz. 465 en volg.

(59) Diabolus als bijstelling bij zijn naam in een akte van juni 1229 (zie hoger noot 54).

(60) E. Warlop, op. cit., I, blz. 349 en volg. - Op blz. 413 wordt o.m. het voorbeeld van Geraard de Duivel aangehaald.

(61) F. Blockmans, op. cit., blz. 343 en blz. 345 noot 7.

(62) Ibid., blz. 209.

(63) Zie hoger, noot 35.

Er zijn een paar gegevens die misschien de uitleg geven. Omstreeks 1275 werd een Geraard van Gent vernoemd onder diegenen die in de uitvoer naar Engeland betrokken waren⁶⁴. Wij weten niet of die naam op hem betrekking had. Maar in maart 1282 verklaarde de burggraaf van Gent van graaf Gwijde de som van 300 pond ontvangen te hebben die de graaf schuldig was aan „Grard de Gand ki fu, ke on nommoit mon seigneur Grard le Diaule”, welke som de burggraaf beloofde uit te keren aan de rechthebbenden van Geraard de Duivel⁶⁵. Het is niet bekend waarom de graaf die som schuldig was. Veronderstellen we echter even dat het inderdaad Geraard de Duivel was die in 1275 bedoeld werd, en dat deze getroffen werd door de in beslagnamen door de Engelse vorst tijdens het groot Vlaams-Engels conflict van 1270-1275⁶⁶, dan zou die som van 300 pond te verklaren zijn als vereffening na het conflict, waarbij het de graaf was die tot uitbetaling van de vereffeningsgelden gehouden was⁶⁷. Het is bekend dat de graaf zich niet gehaast heeft om de patriciërs van Gent uit te betalen omdat deze hem vijandig gezind waren⁶⁸, maar heeft hij die houding ook aangenomen tegenover diegenen die hem trouw waren? Dit is een hypothese, maar zij bevat misschien de uitleg waarom Geraard de Duivel in 1261 tot de verkoop van tienden overging. Deze betekenden een jaarlijks inkomen. Het geld verminderde echter voortdurend in waarde⁶⁹ zodat hij zich mogelijks heeft laten verleiden door de winstgevende activiteiten van zijn familieleden.

**

De naam Geraard de Duivel roept meteen het beeld op van het Steen waaraan zijn naam verbonden bleef.

De overlevering luidt : „Steen van Gheraert die dese dede maecken de plaetse hebbende”.

Voor zover bekend zijn er geen bewijzen dat hij het steen zou hebben laten bouwen. Volgens Diericx zou het Duivelsteen deel uitgemaakt hebben van de verdedigingswerken rond de stad en zou het nuttig gebruik ervan aan Geraard de Duivel afgestaan zijn geworden⁷⁰. Van Den Bemden trad deze stelling bij, er op wijzend dat er echter geen bewijzen voorhanden zijn, doch haar versterkend door de vaststelling dat het steen in de eerste helft van de 14de eeuw de volle eigendom was van de stad⁷¹.

(64) F. Blockmans, op. cit., blz. 213, tekst en noot 4.

(65) Godefroy, Invent. Chronol. ...; de... chartes ... des comtes de Flandre... à Lille, III, blz. 467. (Fotocopie in mijn bezit).

(66) F. Blockmans, op. cit., blz. 208 en blz. 278-279.

(67) Ibid., blz. 279.

(68) Ibid., loc. cit.

(69) E. Warlop, op. cit., I, blz. 382.

(70) Diericx, op. cit., I, blz. 315.

(71) Van Den Bemden, op. cit., blz. 5-6.

Een datum voor de bouw werd tot nog toe niet vastgelegd ⁷². Toch is er een tekst welke ons misschien toelaat de bouw precieser te dateren. Afgezien van het feit of daar reeds van vroeger een versterking bestond ⁷³, is men het eens dat het steen zoals wij het thans kennen wijst op een constructie van het midden van de 13e eeuw. Op 13 maart 1254 sloten de stad Gent en de abt van Sint-Pieters een overeenkomst betreffende een exceptionele belasting op de handelsactiviteiten, door de stad en de abdij te heffen voor het bouwen van een versterking. Zoals V. Fris schreef werd toen vermoedelijk de verdedigingsgordel rond de stad geheel vervolledigd ⁷⁴. Is het niet aan te nemen dat toen ook het Duivelsteen werd gebouwd? Vergeeten wij niet dat sinds 11 juli 1252 Jan van Avesnes van de Keizer had bekomen dat de lenen Zeeland en Rijks-Vlaanderen, waarvoor gravin Margareta van Constantinopel aan de Keizer hulde moest brengen, wat zij echter nagelaten had te doen, haar ontnomen werden en aan hem in leen werden gegeven. Dit betekende dat Jan van Avesnes, die reeds in 1246 Rijks-Vlaanderen had onder de voet gelopen en er de door de Vlaamse graven opgerichte versterkingen had vernietigd, meester werd over een gebied dat de Schelde tot grens had, d.w.z. dat reikte tot aan de poorten van Gent. De stad kwam dus op de grens te liggen van twee vorstendommen die in oorlog waren: terwijl haar zonen Gwijde en Jan van Dampierre een zeeslag leverden om Zeeland en verslagen werden, trok het leger van Karel van Anjou op vraag van de Gravin plunderend door Henegouwen.

In dit tijdsgebeuren gezien is het normaal te verwachten dat de magistraat van de stad Gent een bijzondere aandacht zal besteed hebben aan de verdedigingswerken bij de Brabantse poort. Op dat openblik was het gebied buiten de Brabantse poort, gekend als Overschelde, blijkbaar nog niet van verdedigingswerken voorzien, want in het akkoord werd de bepaling opgenomen dat de bewoners ervan eveneens beroep konden doen op die regeling, mits een gelijkaardige overeenkomst met de stad af te sluiten ⁷⁵.

Wat betreft de versterkingen door de stad en de abdij op te richten, blijkt uit dit akkoord dat gravin Margareta er bij betrokken was ⁷⁶.

Indien deze voorstelling van zaken de juiste is, dan zou dit betekenen dat Geraard de Duivel — over wiens eventuele hem door de stad Gent toevertrouwde opdrachten evenwel niets bekend bleef — met een militaire

(72) V. Fris, *Histoire de la ville de Gand*. Gent, 1913, blz. 45: „vers 1245”, doch op plaat nr. 7: „vers 1240”.

(73) A. Verhulst, *Neue Ansichten über die Entstehung der flämischen Städte am Beispiel von Gent und Antwerpen*. (Festschrift Petri, 1983, blz. 1-17. - *Studia historica Gandensia*, nr. 255. Gent, 1983).

(74) V. Fris, op. cit., blz. 43.

(75) A. Van Lokeren, op. cit., blz. 306, nr. 641: „... si vero homines in suburbio Gandensi ultra pontem Brabantie commorantes... super dicta assisia aliam formam pacis inire sive optinere vel ordinationem facere contigerit...”.

(76) Dit blijkt uit de bepaling dat de helft van de belasting voor de abdij ter beschikking gehouden wordt „ad fortreciam dicte ville sanctie Petri de consilio Dom. Comitisse et dicti abbatis faciendam”.

opdracht was belast geworden. Het feit dat na zijn dood, in de 14e eeuw de stad als eigenaar van het steen optrad, en dat zij het gebruikt om er militair materiaal in op te bergen, is eveneens een aanwijzing dat niet hij maar de stad het steen zou opgericht hebben. Dat zijn naam er aan gehecht is gebleven zou verklaard kunnen worden door het feit dat hij er zijn intrek in had genomen.

Er is anderzijds ook niets bekend over een latere overdracht van het steen, of van de grond waar het op stond, aan de stad, noch door hem, noch door zijn weduwe, noch door Willem van Mortagne.

Staan we nog even stil bij een ander eigenaardig gegeven in het handschrift van Corn. Gailliard: „Mer geeraert Vilain f^s bauduwijns graeve van godefroit ende heere vant lant van rhoo”⁷⁷. De bijstelling Vilain is duidelijk foutief. Het is bekend dat zijn broeder Walter deze bijstelling bij zijn naam heeft gevoegd of gekregen, en dat deze de eerste was van het geslacht der Vilains⁷⁸. Er is dus een latere verarring geweest die te verklaren is door het feit dat Geraard de Duivel vermoedelijk kinderloos is overleden terwijl het hem verwante geslacht der Vilains bekend bleef in het Gentse.

Indien de zinsnede „ende heere vant lant van rhoo” op hem betrekking heeft en niet op de geheimzinnige Boudewijn die als zijn vader vermeld wordt, dan zou het hier mogelijks om een andere verwarring kunnen gaan met een der Geraards van Schelderode die in dezelfde tijd leefden als Geraard de Duivel⁷⁹.

Wat „graeve van godefroit” betekent zal vermoedelijk wel nooit verklaard worden. Even onverklaarbaar is het wapenschild dat in een ander Gents handschrift in kleur is afgebeeld⁸⁰. Het is een gedeeld wapen met rechts het wapen van het geslacht Van Gent (sabel met hoofd van zilver), en links het zogezegd wapen van Saint-Pol: hermelijn met hartschild van azuur. Het azuur is echter weergegeven door een onheraldische lichtblauwe kleur die ook kan geïnterpreteerd worden als een slechte weergave van sinopel. In het wapenboek van Rietstap vindt men enkel een wapenschild van hermelijn met hartschild van azuur, van de Vlaamse familie Van der Heyden. Onder de naam Sint Pol (Fl. Or.) echter komt een schild van zilver met hartschild van sinopel voor; en onder Saint Pol (Art.) een haverschoof van goud op veld van azuur⁸¹.

(77) Zie hoger, noot 45.

(78) E. Warlop, op. cit., II, 1, blz. 87, nr. 49. - Duchesne, op. cit., blz. 369 en volg.

(79) E. Warlop, op. cit., II, 2, blz. 521 en volg.: Gerard I (1170-1218) en Gerard II 1226-1284).

(80) Univ. Bibl. Gent, Hs G. 12926, blz. 43.

(81) Ik dank Drs. Marc Boone voor lezing, correctie en bibliografische informatie van mijn eerste opstel.